

УДК 37.81:314

МОВА ЯК ДЗЕРКАЛО СУСПІЛЬНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Ірина Озьмінська

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра публічного управління та адміністрування
вул. Короля Данила, 13, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

Подано філософський аналіз кроків, які приймаються на шляху до утвердження української мови як державної через призму історичних чинників, які позначились на стані української мови та урядових і громадських заходів, що спрямовані на відновлення популярності мови серед громадян України.

Ключові слова: мова, народ, нація, консолідація, мовна політика, мовне питання.

Пошук нових орієнтирів після Майдану та зневіра у швидких змінах у мовному питанні, відверті маніпуляції зі свідомістю народу ззовні та й зрештою відверта байдужість частини українського суспільства, які готові винести такі основоположні для кожної держави цінності як історія, культура і мова «за дужки» суспільно-значущих процесів та не задумуються про морально-духовне, зумовлюють актуальність даної проблеми.

«Чия держава, того й мова», говорили стародавні римляни, і мали рацію. Значно пізніше в 90-х рр. їм вторили французи, кажучи: «Якщо існує загроза для мови народу, це означає, що є загроза і для існування держави», коли ухвалювали закон про охорону французької мови [5]. І мали рацію, бо сьогодні чітко демонструє нам те, що народ який не шанує мови своєї країни приречений на загибель через асиміляцію, поглинання та й фізичне знищення. Мова як один із символів народу, як один з основних елементів державотворення потребує захисту, що зумовлює необхідність законодавчого забезпечення та врегулювання використання української мови як державної в професійній і повсякденній діяльності. На теренах незалежної України жвавість дискусій навколо питання мови майже ніколи не згасало, воно циркулює ось вже 27 років, однак остаточного розв'язання у вигляді прийняття закону про мову не вдається отримати й дотепер.

Мета написання статті полягає розгляді наявних законодавчих документів та державних і громадських ініціатив у питанні забезпечення та регулювання використання української мови як чинника, який сприяє консолідації громадян в українському суспільстві.

Мислителі й науковці різних галузей знання неодноразово намагались зрозуміти явище мови, значення і функції, які вона виконує у суспільстві та запропонувати найкращі шляхи втілення цих функцій на благо суспільства. Як вже згадувалось вище, мовна проблема як базовий лейтмотив існування держави посідає чільне місце в наукових розвідках: нею цікавляться філософи, соціологи, історики, лінгвісти, зокрема слід згадати таких науковців як Я. Грімма, В. фон Гумбольдта, Дж. Мура і Б. Рассела, О. Потебню, які підходили до розгляду мови як суспільного явища. Вчені та такі громадські діячі як А. Горохович, Б. Грінченко, В. Кафарський, Т. Кіс, В. Кононенко, Т. Марусик, І. Огієнко, Б. Савчук, В. Сімович розмірковували про важливість мови як однієї із найважливіших ознак народу та виступали за її захист та впровадження в практичне життя. Значний внесок у дослідження важливості мови як ідентифікуючий й об'єднавчий фактор нації зробило немало

філософів, серед яких слід назвати В. Андрущенка, Г. Євсєєва, В. Кременя, А. Кургузова, Л. Мацько, Л. Масенко та інших.

В науково-філософській сфері України продовжують з'являтися наукові статті, дисертації, проводяться круглі столи та дослідження присвячені питанням використання та підняття престижу української мови у суспільстві. Варто згадати громадські ініціативи «Рух добровольців «Простір свободи» та «Портал мовної політики», ціллю яких є розвідки становища української мови в суспільстві та «просування ідей про необхідність утвердження української мови як єдиної домінуючої мови в суспільстві» [9].

В історії України неодноразово відбувались певні маятникові коливання, коли українській мові давали невелику волю, своєрідний дозвіл на відродження і відроджували її, а потім із силою придушували не тільки молоді паростки її використання, забороняли на століття, але й переслідували тих, хто в тією чи іншою мірою сприяв цьому відродженню. Якщо зробити невеликий екскурс у світову історію, можна побачити, що багатьом країнам доводилось стикатись із проблемою впровадження однієї спільної мови задля консолідації народу у межах певної країни чи території та як символу, який характеризує, творить і підтримує подальший розвиток цієї нації. Оскільки мова є однією з форм розвитку особистості й представляє колективний досвід певної єдності людей, формування різних європейських національних спільнот у великій мірі залежало від різних мов, як універсальних маркерів етноспільнот та етносів, завдяки яким формувались й укорінювались ті чи інші цінності та смисли.

Такий процес рідко буває легким і майже завжди йому чиниться опір, особливо справедливим це твердження щодо багатонаціональних чи поневолених країн, де питання про статус державності мови отримує дуже часто суспільно-політичне забарвлення. Так, у 1883 році угорський уряд спробував проголосити угорську мову державною у Хорватії, що збурило населення і спричинилось до збройного повстання населення проти насильницького рішення. Схожі події відбувались і при примусовому впровадженні хінді як державної мови в процесі деколонізації британської Індії [4, с. 55].

Наша держава була в культурному (звичаї, традиції, обряди), ідеологічному і мовному сенсі територіально неоднорідною, і у великій частині регіонів національна самосвідомість більшості громадян донині залишається незначною. Причини розрізненості легко простежуються в історії українського народу, який тривалий час перебував під гнітом інших держав – і князівства Литовського, і Речі Посполитої, й Австро-Угорської імперії, та Російської імперії, а пізніше – Радянського союзу. Така тривала залежність спричинила до різкого спаду престижу української мови та низького рівня її використання в побуті, що, у свою чергу, вплинуло і на національну самосвідомість суспільства.

Особливо помітного удару по українській мові та культурі завдав процес так званої «русифікації», а саме через укази про заборону книгодрукування, закриття шкіл з українською мовою викладання, вилучення та переклад російською мовою книг старого українського друку та давніх указів і документів, Валуєвський циркуляр та Емський указ, а також тотальну антиукраїнську міграційну переселенську, економічну та культурну політику. До зниження популярності української мови серед населення доклала свої руки й союзна колоніальна педагогіка. Так, протягом тривалого часу процес навчання української мови в школі зумисне організовувався таким чином, щоб викликати небажання й відразу не тільки до предмета, але й всього, що пов'язане, тією чи іншою мірою, з українством.

Проте історія українського народу показала, що знищити мову, культуру і пам'ять народу не так просто і після тотального комуністичного жорна й тернистого шляху заборон, нищення, відчуження та презирства, українська мова на сьогодні починає завойовувати

вати почесне місце як мова незалежної суверенної держави, як мова національна, друга серед слов'янських за кількістю носіїв, зі сформованим літературним стандартом, кодифікованим правописом, з відповідним видавничим забезпеченням у царині україномовної освіти [3, с. 348].

Українська мова є продуктом довготривалого розвитку. Українська мова як мова найбільшого, автохтонного етносу України є мовою громадянства та державною мовою. Нація, яка згуртована на ґрунті єдиної державної мови, буде здобувати додаткові підстави для усвідомлення власної єдності у справі державного будівництва [2]. Попри це, боротьба за можливість спілкуватися державною мовою триває і досі, адже мова розвивається, удосконалюється протягом усього існування нації, життя спільноти й майже завжди доля мови відбиває долю народу, якщо зникає народ, що говорить цією мовою, то помирає і мова. «З народом зникає його культура, а без культури, без її руху і розвитку мова теж перестає жити – стає мертвою, такою, що зберігається лише в писемних пам'ятках [16]. Мова – це своєрідне зображення народу, і якщо це зображення спотворено, то «державна повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх учених і митців... це життєво необхідно – накреслити шляхетні обриси своєї культури» [7]. Українська мова, яка тільки недавно отримала свіжий поштовх до утвердження та піднесення як державної все ще потребує постійного підживлення і відстоювання. І сьогодні, стоячи на порозі свого 28 року незалежності, в котрий раз доводиться аргументувати необхідність законодавчого закріплення використання мови та її прийняття заходів для її подальшої популяризації серед громадян України.

Сплеск національного відродження в Україні можна умовно пов'язати з трьома хвилями: спочатку отриманням державного суверенітету, потім з Помаранчевою революцією, а пізніше – з Революцією Гідності. Кожна з цих хвиль давала новий поштовх до важливих духовно-ціннісних, зокрема мовних і культурних, змін у суспільстві та окреслювало ряд проблем, які вимагали нагального вирішення. На жаль, аналізуючи мовну політику, яку кволо впроваджували численні попередні уряди України, очевидним стає факт, що від початку незалежності мовна політика була і подекуди донині залишається досить суперечливою і в'ялою. Це можна пояснити тим, що на формування офіційної мовної політики впливає безліч факторів, не всі з яких вдалось подолати, як і задекларовану в Конституції державність української мови те, що не увінчалось успіхом введення в практику, хоча в останні роки вона значно зміцнила свої позиції.

Одними з основних факторів неповноцінності мовної політики, що не відповідає запитам суспільства, є відсутність сформованої національної ідеї, досі неподоланий комплекс меншовартості, радянські стереотипи, повсякчасне порушення мовних статей законів, адже навіть до визнання неконституційності закону України «Про засади державної мовної політики», згідно з яким державна мова отримувала статус обов'язкової для вживання в органах державного управління та діловодстві, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики [12], його практично ніколи не виконували представники влади з часу його прийняття. При цьому жоден чиновник не був ні притягнутий до відповідальності, ні звільнений за незнання державної мови, хоча Конституційний суд України постановив, що українська мова, являючись державною мовою, є обов'язковим засобом спілкування при здійсненні повноважень органів державної влади. До речі, у будь-якій закордонній країні не те, щоб стати на державну службу, а щоб отримати право на постійне проживання, необхідно скласти мовний іспит. В Україні ж без знання державної мови можна посісти будь-яку посаду [5].

Очевидно, що забезпечення державності української мови відіграє стабілізаційну роль у справі консолідації українського суспільства, об'єднання країни в єдине ціле, ідентифікації її громадян, а також є фактором безпеки держави та її територіальної цілісності. З визнанням неконституційності закону «Про засади мовної політики» у 2018 році, в українському законодавстві утворилась «прогалина» і держава залишилась без нормативної законодавчої бази, яка регулювала б питання використання державної мови. Відомо, що базовим і на даний момент єдиним офіційним документом, що визначає статус української мови є, безперечно, Конституція України, 10 стаття якої стверджує, що «державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [6]. Можна вважати, що тимчасово, до прийняття закону про мову (проект закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» №5670-д, на який покладають великі надії всі небайдужі до долі мови), який на даний час розглядається Верховною Радою України, мовне питання у великій мірі також регулюється раніше прийнятими нормативними актами, положеннями та іншими законами, які відносяться до галузі освіти, культури, книговидавничої справи, засобів масової інформації, кіноіндустрії й, слід зазначити, в останні роки соціологи відмічають тенденції до позитивних змін у цих сферах. Серед таких документів варто згадати:

Закон України «Про освіту» від вересня 2017 р., відповідно до якого закріплюється обов'язковість вивчення державної мови в навчальних закладах освіти [14];

– постанову Кабінету Міністрів України «Про атестацію державних службовців щодо вільного володіння державною мовою», метою якої є визначення рівня вільного письмового та усного володіння державною мовою серед осіб, які бажають працювати в органах державної служби [13];

– проектну розробку «Стандарту української мови для державних службовців», який узагальнює досвід діяльності державної служби в Україні та країнах Європи, де мовне питання є невіддільною частиною державної політики. Даний проект є продовженням постанови про атестацію державних службовців і встановлює необхідність використання державної мови працівником державної установи під час виконання своїх посадових обов'язків, зобов'язую поважати державні символи, шанувати історію України і її мову, а також визначає мовленнєво-комунікативні компетентності, якими повинна володіти посадова особа органу державної влади [15];

– Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» (листопад, 2016 р.) спрямований на збільшення частки україномовного ефіру [11];

– Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», дія якого в основному спрямована на збільшення обсягу передач та фільмів, озвучених українською мовою на місцевому, регіональному і загальнонаціональному телебаченні [10];

– проекту Державного стандарту України з української мови як іноземної, метою якого є уніфікувати систему вимог до володіння українською мовою як іноземною та надати чіткий перелік комунікативних умінь і навичок [1].

Як бачимо український уряд робить необхідні, а інколи й не популярні кроки на шляху до збереження та поширення української мови, разом й української культури,

в сучасному суспільному просторі, однак ці заходи не завжди знаходять цілковиту підтримку та розуміння серед громадян, бізнесу та закордонних партнерів. Одним з найзнаковіших конфліктів міждержавного значення стало зростання напруження у стосунки між Україною та Угорщиною через статтю 7 закону про освіту, оскільки угорська сторона висловила стурбованість, що даний закон може, на їхню думку, значно обмежити права національних меншин на використання рідної мови в побуті.

Очевидний позитивний ефект у справі популяризації української мови дали так звані закони про мовні квоти, які відкрили шлях для творення нового українського музичного контенту, відродження українського кінематографа, а відтак – сучасної української культури й, як результат, зростання кількості україномовних громадян.

Важливу роль для відновлення позицій державної мови на даному етапі має також активізація громадських ініціатив, створення громадських організацій і платформ, які часто об'єднують сучасну прогресивну свідому молодь, просувають україномовний контент і заохочують використання державної мови в повсякденному житті. Вагому нішу тут займають такі проекти як

Підсумовуючи, можна стверджувати, що Україна рухається, хоч і повільно, в напрямку на утвердження конституційного права української мови стати повноцінною державною мовою, з громадянами, які її поважають і розмовляють нею, що сприятиме віддаленню від північного сусіда, служитиме запорукою її безпеки та перетворенню країни на справді мовно-незалежну, сильну і впливову державу.

Список використаної літератури

1. Державний стандарт України з української мови як іноземної : Проект Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dogromadskogo-obgovorennya-derzhavnij-standart-z-ukrayinskoymovi-yak-inozemnoyi>
2. Євсєєва Г.П. Державна мовна політика в контексті української національної ідеї: теоретико-методологічні засади : дис. ... доктора наук з держ. управління: спец. 25. 00. 01 «теорія та історія державного управління» ; Дніпропетровськ, НАДУ ДРІДУ, 2012. URL: <http://mydisser.com/en/catalog/view/386/823/11562.html> (дата звернення: 07.04.2019)
3. Заболоцька Л. Українська мова в контексті сучасної мовної ситуації в Україні (до питання про її роль в умовах глобалізації). *Українознавчий альманах*. Київ – Мелітополь, 2012. Вип. 9. С. 347–352
4. Іванишин В. Мова і нація. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2007. 218 с.
5. Кононенко П. Мова і майбутнє народу : зб. наук. праць НДІУ. Київ, 2006. Т. IX. С. 9–24
6. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. №254к/96–ВР. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 10.04.2019).
7. Костенко Л.В. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. Київ «КМ Academia», 1999. 31 с.
8. Озьмінська І.Д. Мовна компетентність як шлях до успішної особистості. *Вісник Львівського університету : філос.-політолог. студії*. 2018. Випуск 18. С. 176–183.
9. Мовна політика в Україні та світі. Портал мовної політики. URL: <http://language-policy.info/>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації : Закон України URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5313&skl=9 (дата звернення: 17.04.2019)
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій : Закон України від 08 листопада

- 2016 р. № 1421–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1421-19> (дата звернення: 17.04.2019)
12. Про засади державної мовної політики : Закон України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 10.04.2019)
 13. Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249955971>
 14. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017р. № 2145–VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
 15. Стандарт української мови для державних службовців : доповнення до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 301. URL: <http://testderz.com/2017/05/21/атестація-з-української-мови-для-держ/>
 16. Smith A. *The Ethnic Origins of Nation*. Cambridge, Massachusetts : Basil Blackwell, 1987. 312 p.

LANGUAGE AS A REFLECTION OF SOCIAL CHANGES IN THE MODERN UKRAINIAN REALITY

Iryna Ozminska

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Public Administration and Management
Korolia Danyla str., 13, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article features the philosophic analysis of the steps in order to establish the Ukrainian language as a state language. In this respect the factors that have affected the state of the Ukrainian language throughout the history and governmental and public activities aimed at restoring the popularity of the language among Ukrainian citizens are presented.

Key words: language, people, nation, consolidation, language policy, linguistic problems.